

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 3, 2013 [Назад](#) [Головна](#)

УДК: 364.35(477-4)

*О. О. Малецька,
аспірант кафедри фінансів КНТЕУ*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПЕНСІЙНИХ СИСТЕМ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядаються основні особливості солідарних та накопичувальних пенсійних систем у світовій практиці на даному етапі економічного розвитку. Проаналізовано ключові детермінанти формування пенсійного страхування в Україні та обґрунтовано значущість солідарної її компоненти, а також необхідність її подальшого розвитку та удосконалення.

The article outlines the main features of pay-as-you-go and funded pension systems in the world at the present stage of economic development. Key determinants of pension insurance Ukraine are analysed, the significance of pay-as-you-go pillar is justified, and the necessity for its further development and improvement is put.

Постановка проблеми

Сучасний стан, трансформація, а також перспективи розвитку пенсійного страхування є предметом дискусій широкого кола науковців та фахівців у цій сфері як в Україні так і в світі. Вибір найбільш придатної системи матеріального забезпечення осіб похилого віку є складним, але обов'язковим питанням для кожного уряду. Таке управлінське рішення повинно враховувати комплекс внутрішніх та зовнішніх факторів, серед яких важливими є як історичні передумови, так і сучасний стан країни, а також обґрунтована оцінка, виявлення та прогнозування потенційних ризиків щодо управлінських рішень. Крім того, слід зауважити, що пенсійна система будь-якої країни як складова фінансової системи цієї країни, не тільки є детермінованою зовнішніми чинниками та їх динамікою, але й також має вагомий вплив як на практично кожного громадянина як суб'єкта пенсійної системи, так і на стан країни в цілому.

Підвищена сьогодні увага до систем пенсійного страхування обумовлена, перш за все, демографічними змінами. Основний рівень пенсійних систем у більшості країн світу складає солідарний компонент, що передбачає утримання нинішніх пенсіонерів за рахунок відрахувань застрахованих осіб, є найбільш чутливим до демографічної структури населення. Ефективність такого механізму можлива лише при співвідношенні між платниками та пенсіонерами не більше як 3:1, у той час як в Україні кількість платників сьогодні вже менше за кількість пенсіонерів (станом на 01.01.2013 середньооблікова чисельність працюючих та фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності страхувальників складала 12,2 млн. осіб. При цьому, загальна чисельність пенсіонерів – 13,6 млн.).

Іншим поштовхом до активізації досліджень у напрямі пенсійного страхування стала світова фінансова криза. Вплив її відбивається в першу чергу на накопичувальних пенсійних схемах, однак і солідарне пенсійне страхування також зазнає втрат через зростання рівня безробіття а також скорочення фонду оплати праці. Пенсіонери є незахищеною категорією населення і тому сьогодні першочерговим завданням є ретельний аналіз існуючих механізмів їх забезпечення після виходу на пенсію та пошук напрямів удосконалення цих механізмів.

Аналіз останніх публікацій

Дослідженням пенсійних систем у світовому прості та Україні, а також питанням проблем пенсійного страхування займалися такі науковці як Н. Барр, Б. Гнібіденко, Б. Зайчук, Г. Мак-Татгарт, Ю. Ткач, Д. Готсіс та інші. Не применшуючи наукових здобутків вказаних авторів, варто зазначити, що питання виявлення напрямів удосконалення пенсійної системи України із урахуванням існуючих проблем та викликів часу на даному етапі економічного розвитку, потребує додаткових досліджень.

Постановка цілей

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій у функціонуванні пенсійних систем, виявлення ключових детермінант їх формування, а також аналіз можливості їх застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу

Існують різні класифікації пенсійних систем, враховуючи особливості фінансування, обов'язковості участі, актуарні розрахунки сум внесків та виплат та ін. Якщо говорити про механізм фінансування, то у світовій практиці основними є дві форми пенсійного забезпечення – розподільча та накопичувальна. Розподільчий (солідарний) механізм забезпечує фінансування виплат сьогоднішнім пенсіонерам за рахунок перерозподілу доходу платників внесків. Через накопичувальний механізм застрахована особа у відповідному порядку накопичує фінансові ресурси для того, щоб використати їх після закінчення трудового періоду. Можливі різні варіанти взаємодії між суб'єктами відносно у даному випадку – або ж громадянин самостійно несе відповідальність за участь у накопичувальних програмах, або ж держава зобов'язує до участі у обов'язкових накопичувальних фондах, або ж держава виступає як регулюючий та контролюючий орган.

Як зазначає К.П. Черненко, функції компонентів пенсійної системи розподіляються наступним чином: солідарний компонент має на меті фінансування базових життєвих потреб, державний накопичувальний – підвищення залежності рівня пенсії від рівня страхових внесків протягом життя, недержавний – можливість для людей з доходами вищими ніж середні зберегти існуючий рівень доходу[13]. Таке поєднання окреслює основні задачі функціонування пенсійних систем, але може бути деталізоване щодо інших пенсійних механізмів. Світовим банком систематизовано сучасний досвід функціонування пенсійних систем та запропоновано додаткові варіанти конструювання пенсійної реформи. Таким чином, попередню тривірневу схему у 2005 році було розширено до 5-рівневої, а саме:

- Нульовий рівень – не передбачає сплати страхових внесків та повністю фінансується державною; основна мета: забезпечення людей похилого віку мінімальним рівнем захисту; доцільність впровадження залежить від рівня життя у країні, потреби у захисті вразливих верств населення, наявності бюджетних коштів та моделі інших рівнів пенсійної системи;
- Перший рівень – загальнообов'язкова державна система, що переважно фінансується за допомогою розподільного принципу (так званий «pay-as-you-go»), та захищає громадян від індивідуальної небезпечності щодо планування власного забезпечення у старості, а також від ризиків фінансових ринків.
- Другий рівень – загальнообов'язкові накопичувальні професійні та приватні пенсійні схеми, учасниками можуть бути запропоновані різні пенсійні програми;
- Третій рівень - добровільні внески до професійних або приватних накопичувальних пенсійних схем;
- Четвертий рівень – не фінансова підтримка, включаючи неформальну підтримку (забезпечення родиною), інші програми соціального забезпечення (наприклад, охорона здоров'я, житлові умови), та інші індивідуальні фінансові та не фінансові активи (як наприклад, володіння житловим майном або зворотна іпотека)[4, стр.3].

Поява у схемі двох нових рівнів, а саме нульового та четвертого, викликані наявними світовими проблемами пенсійного забезпечення та пошуком додаткових джерел фінансування людей похилого віку. В цілому, обидва цих механізми забезпечення пенсіонерів не нові у практиці, вони є фактично крайніми випадками для тривірневої схеми – повністю державне фінансування, а також повне самофінансування. Наприклад, «зворотна іпотека», що являє собою надання пенсіонерам кредитну під заставу житла, активно функціонує у США з 1994 року, та починаючи з 2005 року набуває особливої популярності[2, с.329]. Однак, застосування зворотних іпотек та інших форм самофінансування в Україні не можливе оскільки викличе низку адміністративних проблем, а також обурення серед населення.

Щодо нульового рівня, його адміністрування є спрощеним та не завжди передбачає участь пенсійного фонду – передбачається встановлення чітких єдиних умов для кожного учасника для отримання конкретної суми виплат. Доцільність застосування такого механізму пенсійного забезпечення є можливою у випадку, коли

в країні існує висока диференціація між фінансовим станом різних верств населення – поділ на дуже багатих і дуже бідних. І у випадку коли останні не взмоги власними силами забезпечувати собі майбутню пенсію, держава здійснює регулюючий вплив щодо перерозподілу коштів та надання їм допомоги. Ризики, закладені у такому механізмі пов'язані із наповненням бюджету і визначенням відповідних категорій одержувачів матеріальної допомоги. З одного боку, питання мобілізації необхідного обсягу фінансових ресурсів все ж залишається відкритим для уряду, потрібне забезпечення таких виплат статтями доходів державного бюджету. З іншого боку, гарантоване утримання державою пенсіонерів може провокувати зниження особистої відповідальності працюючих.

Практика існування базової державної пенсії тривалий час існує у Великобританії. Державна пенсія громадянина Великобританії складається з двох частин. Перша частина виплачується усім, хто має трудовий стаж та сплачував фіксованих внесків протягом 30 років. У 2012/2013 років рівень базової державної пенсії становить 107,45 британських фунтів (або 160 доларів). Друга частина державної пенсії залежить від обсягу попереднього доходу, й, відповідно, сплачених внесків[1, с.3]. Також працівники мають можливість накопичувати приватні пенсії.

Створюючи та оптимізуючи модель пенсійної системи країни, варто визначити конкретні цілі, завдання, принципи побудови, які будуть найбільш повно забезпечувати ефективну державну політику у сфері соціального захисту громадян. Так, Світовим банком визначено такі основні цілі пенсійної реформи як захист від ризику бідності у похилому віці та вирівнювання споживання протягом життя. Досягнення цих цілей має відбуватися із урахування таких критеріїв (принципів) побудови системи як адекватність, доступність, стійкість, справедливість та надійність. Також додаткові критерії пенсійної системи – вирівнювання ситуації на ринку праці, підтримка заощаджень серед населення та підтримка розвитку фінансового ринку. [4, с. 4]

Британським урядом було сформовано «чотири провідних принципи» реформування пенсійної системи:

- Персональна відповідальність;
- Справедливість;
- Простота;
- Доступність та стійкість[1, с.14].

Для України основні цілі пенсійної реформи визначено наступним чином:

- підвищити рівень життя пенсіонерів;
- встановити залежність розмірів пенсій від величини заробітку і трудового стажу;
- забезпечити фінансову стабільність пенсійної системи;
- заохотити громадян до заощадження коштів на старість;
- створити ефективнішу та більш дієву систему адміністративного управління в пенсійному забезпеченні[10].

Принципи побудови української пенсійної системи визначено ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Порівнюючи їх із британськими, ми бачимо, що їх перелік можна було б також розширити додавши принципи особистої відповідальності та простоти та спрямувати наступні кроки реформування пенсійної системи в тому числі і у зазначених напрямках.

Процес формування пенсійної системи був досить складним та розпочалося майже з початку її самостійного існування, а саме з 1991 року. На даному етапі економічного розвитку загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є основним в Україні та охоплює собою практично все населення країни. Сформована протягом тривалого періоду недовіра населення до пенсійних фондів, незрозуміння принципів їх функціонування та фактично відсутність усвідомленої відповідальності за власне життя на пенсії потребує від органів влади ролі жорсткого регулятора у соціальній сфері. Так, Ю.С. Ткач, аналізуючи питання довіри населення до добровільного пенсійного страхування зазначає, що в Україні згідно із результатами загальнонаціонального опитування щодо ставлення громадян України до ключових проблем пенсійної реформи населення має відносно низьку думку про приватні організації, що надають фінансові послуги, а саме: приватним банкам довіряють близько 15% громадян України, страховим організаціям 11% та інвестиційним фондам 6% та лише 5% недержавним пенсійним фондам[11, с. 357]. Відповідно, запровадження загальнообов'язкової накопичувальної складової пенсійної системи в таких умовах може викликати у суспільства негативну реакцію і тільки ускладнити існуючі проблеми. Формування у населення позитивного ставлення до діяльності пенсійних фондів повинно будуватися шляхом комплексу заходів, у тому числі враховуючи підвищення їх поінформованості щодо системи пенсійного страхування країни, а також розуміння індивідуальної відповідальності за формування майбутньої пенсії.

Однак у такому контексті уточнення потребує розуміння базових принципів побудови пенсійної системи, а також розуміння самої сутності пенсійних виплат. Якщо говорити про Україну, то, з одного боку забезпечення громадян на період настання пенсійного віку гарантоване статтею 46 Конституції України, а отже держава здійснює захист соціально незахищених верств суспільства у той період коли вони не взмоги робити це самостійно, у тому числі за рахунок відрахувань із Державного бюджету, якщо обсяг власних надходжень Пенсійного фонду не покриває необхідної суми виплати пенсії. Та, з іншого боку, демографічна ситуація, економічний стан ті інші чинники, що призводять до скорочення обсягів надходжень до Пенсійного фонду України, а також виклики часу вимагають переходу від принципів пенсійного забезпечення до побудови системи на засадах пенсійного страхування.

Зазначимо, що існуюча пенсійна система в Україні була сформована у 2004 році та стала результатом еволюційної трансформації інституту пенсійного забезпечення, який сформувався після здобуття незалежності на початку 90-х років XX століття і, в свою чергу, був своєрідною «пенсійною спадщиною» колишнього СРСР[7, с. 13]. За радянських часів прийнятим у 1956 році законом «Про державні пенсії» було визначено, що пенсійне забезпечення здійснюється повністю за рахунок державних та суспільних коштів[8], а отже протягом тривалого часу існувала система державна система пенсійного забезпечення. Наступним кроком у історичному розвитку стало прийняття у 1990 році закону «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР», яким визначено, що виплата пенсій здійснюється з Пенсійного фонду СРСР[9, ст. 8]. Таким чином, відбулося відокремлення Пенсійного фонду від Державного бюджету та закріплено його статус як окремого інституту.

Після відокремлення України виникла необхідність формування ефективної пенсійної системи, й, відповідно проводилася активна діяльність щодо розробки пенсійного законодавства, розширення та удосконалення адміністративної структури пенсійної системи, вивчення зарубіжного досвіду та пошуку найбільш придатного механізму функціонування системи. Зазначимо також, що одним із першочергових напрямів здійснення реформування пенсійної системи було створення умов для розвитку страхових принципів у пенсійному забезпеченні[12, ст. 2].

Наступна трансформація пенсійної системи України відбулася у напрям побудови багаторівневої пенсійної системи, поєднання різних компонентів якої покликане диверсифікувати ризики та забезпечити вищу ефективність та стійкість системи в цілому. Законодавчо закріплена як тривірнева, така система має поєднувати загальнообов'язковий розподільчий та накопичувальні компоненти, а також добровільний накопичувальний компонент. Однак другий рівень донині не було запроваджено, що пояснюється рядом об'єктивних причин щодо макроекономічної ситуації в країні, а також власне фінансового стану Пенсійного фонду України.

І хоча більшість авторів вбачають вкрай необхідним для України якнайшвидше впровадження загальнообов'язкової накопичувальної складової, однак світова практика показує, що не можна недооцінювати роль саме розподільчих пенсій, і, незважаючи на наявні проблеми солідарних систем, потрібно вживати додаткових заходів щодо підвищення саме солідарного компонента пенсійного страхування.

Як зазначає Д. Готсис, літні працівники «заслужили» право на пенсію протягом комуністичної доби, що не можна ігнорувати[5, с.185]. Сьогоднішні пенсіонери в Україні – це люди, трудова діяльність яких припадає частково на роки незалежної України, і частково на період радянських часів. Відповідно, ними та на їх користь сплачувалися внески до пенсійної системи, й формування системи уявляється про ключові принципи побудови та роль її у населення сформована на базі радянської системи пенсійного забезпечення. Сьогодні ж, у період трансформації до ринкової економіки, важливим є поряд вирішення поточних проблем функціонування пенсійної системи, закладати й фундамент щодо її розвитку у подальшому та формування у особистості розуміння розподілу відповідальності щодо забезпечення людини у похилому віці та співвідношення ролі держави та власної ролі у цьому процесі.

Розглядаючи світову практику, виявлено, що переважачим є перший рівень пенсійного забезпечення, а саме серед 193 країн у 151 функціонує загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення, що фінансується переважно за розподільним принципом (табл. 1).

Таблиця 1. Архітектура пенсійних систем у світі, 2011 р. [3, с. 8]

Регіон	Кількість країн	Рівні		
		Нульовий рівень	1 рівень	2 рівень
Країни Східної Азії та басейну Тихого океану	28	11	17	1
Східна Європа і Центральна Азія	30	17	30	14
Країни Латинської Америки та Карибського басейну	37	19	29	10
Близький схід і Північна Африка	20	2	18	1
Південна Азія	8	4	4	1
Південна Африка	46	8	33	2
Країни OECD (Організації економічної співпраці і розвитку)	24	20	20	3
В цілому у світі	193	81	151	32

Серед тих заходів, які вживаються у світовій практиці щодо даного рівня пенсійних систем для подолання кризових явищ та забезпечення стійкості відносяться наступні: зниження річної ставки процентних нараховувань, збільшення терміну страхового стажу, що використовується для обчислення пенсії, аж до урахування усього трудового періоду, введення обмежень для раннього виходу на пенсію та використання фінансових заохочень для більш пізнього закінчення трудової діяльності, а також підвищення пенсійного віку у ряді країн.

Для української пенсійної системи у 2011 році також було застосовано комплекс заходів щодо її реформування. Так, 1 жовтня 2011 року набрав чинності Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», який визначив заходи по збалансуванню солідарної системи

пенсійного страхування та створення умов по впровадженню II рівня пенсійної системи – обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування, а саме:

- розпочато поступове підвищення пенсійного віку для жінок –по півроку за рік протягом 10 років до 60 років;
- підвищено мінімальний страховий стаж, необхідний для призначення для пенсії, з 5 до 15 років;
- збільшено страховий стаж, необхідний для призначення мінімальної пенсії за віком та для підвищення пенсії за понаднормовий стаж для нових пенсіонерів: жінкам – з 20 до 30 років, чоловікам – з 25 до 35 років;
- встановлено обмеження нових пенсій максимальним розміром;
- зменшено розмір пенсії з 90 % до 80% від заробітної плати для „спеціальних” пенсій;
- підвищено пенсійний вік для чоловіків - державних службовців до 62 років, починаючи з 2013 року, поступово, на 6 місяців кожного року;
- обмежено заробіток для призначення пенсії народним депутатам, суддям, прокурорам, військовослужбовцям сумою заробітної плати, на яку нараховується єдиний соціальний внесок, як для інших категорій пенсіонерів[6, с.45].

Застосування таких заходів дозволило стримати негативні явища у функціонуванні Пенсійного фонду України та зумовило зростання доходів у 2011 році на 19 712,90 млн.грн. або на 16,5% у порівнянні із 2010 роком.

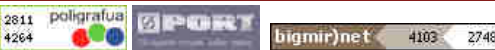
Висновки

Таким чином, сформована в Україні пенсійна система на базі солідарного компонента є історично обумовленою та у короткотерміновому періоді можливі лише часткові зміни та коригування її функціонування. Для трансформації пенсійної системи та впровадження накопичувальної складової в Україні потрібна система заходів, зорієнтована на довгостроковий період, а саме стабілізація фінансового стану Пенсійного фонду (обумовлено необхідністю залучення частини коштів безпосередньо на впровадження системи, а також спрямування внесків до накопичувального фонду), а також створення сприятливої макроекономічної ситуації та розвиток фінансового ринку, що забезпечить збереження та нагромадження пенсійних заощаджень. Важливою передумовою успішного розвитку пенсійної системи України та переходу її до страхових принципів є формування у населення розуміння особистої відповідальності щодо матеріального забезпечення себе у похилому віці.

Література:

1. Djuna Thurley State pension reform – 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parliament.uk/briefing-papers/sn05787.pdf>
2. Iwa Kuchciak The Reverse Mortgage-a Response to Ageing Polish Society 2011 International Conference on Financial Management and Economics IPEDR vol.11 (2011) © (2011) IACSIT Press, Singapore [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipedr.com/vol11/63-W10021.pdf>
3. Robert Holzmann Global Pension Systems and Their Reform Worldwide Drivers, Trends, and Challenges M a y 2 0 1 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/Resources/SP-Discussion-papers/Pensions-DP/1213.pdf>
4. The World Bank Pension Conceptual Framework [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/INTPENSIONS/Resources/395443-1121194657824/PRPNoteConcept_Sept2008.pdf
5. Готсіс Д. Перспективи розподільчих пенсійних систем – залучення наступних поколінь // Журнал європейської економіки. – 2007. - №2. – с. 183-197
6. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення цифрах і фактах. - Київ – 2012. – 72 с.
7. Зайчук Б.О., Зарудний О.Б., Березіна С.Б., Александров В.Т., Недбаєва С.М. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Науково практичний коментар інтегрований навчально-атестаційний комплекс. – Київ. : НВП “АВТ”, 2005. – 1024 с.
8. Закон СРСР «Про державні пенсії». від 14.07.1956 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-56>
9. Закон СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР». № 1480-І. Закон від 15.05.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1480400-90>
10. Пенсійна реформа в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=4&Itemid=135
11. Ткач Ю.С. Соціально-психологічні аспекти довіри населення до добровільного пенсійного страхування // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1 (5). Том 2. С.356-361
12. Указ Президента України «Про Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні» № 291/98 від 13.04.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/291/98>
13. Черненко, К. П. Вплив демографічних та макроекономічних факторів на ефективність системи пенсійного забезпечення в Україні / К. П. Черненко // Інвестиції: практика та досвід. - 2011. - № 19. - С. 66-69

Стаття надійшла до редакції 12.03.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"